Андрій КОЛЕСНИКОВ

ПАРАДИГМОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ЗАВДАННЯ, ПРОБЛЕМИ, МІЖРІВНЕВІ ЗВ'ЯЗКИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 2 (44)
УДК 811.161.2'282.36 **DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).180–189**

Колесников А. Парадигмологія української мови: завдання, проблеми, міжрівневі зв'язки; кількість бібліографічних джерел – 23; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто завдання і проблеми парадигмології як розділу морфології, що досліджує морфологічні парадигми, з урахуванням зв'язків цього рівня мовної структури з іншими. Автор на прикладі фактів літературної та діалектної форм української мови (українських південнобессарабських говірок) демонструє доцільність вивчення морфологічних парадигм на засадах мультидисциплінарності, комплексного застосування таких прийомів, як збір і аналіз матеріалу за питальником та діалектна текстографія. При цьому необхідний семіотичний підхід до морфологічної парадигми як білатеральної структури, увага до диспропорцій між системою значень і форм у ній. Важливими процедурами є й обов'язкова фіксація форм парадигми у діалектних текстах досліджуваних ідіомів (адже моделювання, припущення певної форми за її відсутності в діалектних текстах на підставі лише мовного чуття лінгвіста може спотворювати інформацію про говірку, робити її недостовірною; автор також пропонує термін «лакунарна парадигма» замість традиційних «неповна», «дефектна»), перехресний аналіз від форм до значень і від значень до форм, моделювання і зіставлення моделей різних форм мови та ідіомів (у досліджених говірках виявлено факти невідповідності між моделями морфологічних парадигм літературного стандарту і говірки, зокрема наявності форм парадигми в діалекті за неповноти її у наддіалектній моделі, напр., парадигматика незмінюваних іменників, та лакунарності форм парадигми в діалекті за повноти її в літературному стандарті, напр., парадигматика числівників), урахування міжрівневих зв'язків парадигмології, залежності прояву явищ морфологічної парадигматики від синтагматики і комунікативної ситуації. Стосовно останнього, в досліджених говірках виявлено факти лексикалізації (напр., прояв наслідків ІІ палаталізації: *на ру|ц'і* і *на ру|к'і*), фразеологізації (реалізація репрезентантів частки *хай / най*), синтагматичної та комунікативної зумовленості морфологічних явищ (напр., поведінка Кл. в., деяких числівникових (*йи|ден* і *о|дин*) та дієслівних (*|чулисти* і *ви |чули*) словоформ).

Ключові слова: парадигма, граматика, морфологія, діалект, дефектність, неповнота, лакунарність парадигм.

Постановка проблеми. Широкий погляд на морфологію (як науку, що включає в себе морфемологію, словотвір, а також вчення про формотворення і словозміну), прагнення до вдосконалення лінгвістичної термінології, зокрема у зв'язку із встановленням співвідносності між об'єктами вивчення розділів мовознавства (рівнями мовної структури), одиницями відповідних рівнів і назвами цих наук, спричиняє дедалі ширше використання терміна *парадигмологія* на позначення розділу мовознавства (а саме – граматики), одним з основних результатів якого є вироблення вчення про частини мови [Плунгян 2003]. Традиційно він називався морфологія (у вузькому розумінні) із об'єктом – словом як граматичною одиницею. Натомість слово, хоч і є основною одиницею мови загалом, є предметом дослідження саме лексикології, а вчення про частини мови постає в результаті аналізу словоформ (саме словоформа є чітким, спостережуваним предметом парадигмології) і зведення їх у парадигми (морфологічні парадигми).

Відповідно до того, що *парадигмологія* – це розділ морфології, в якому вивчається словозміна (а також формотворення – *А.К.*) в парадигматичному і синтагматичному аспектах [Сучасна українська мова 2013, с. 222], основне завдання парадигмології – опис частин мови та інших лексико-граматичних класів у відзначених аспектах, але насамперед – у парадигматичному.

Аналіз досліджень. Більшість поставлених у статті питань лінгвісти почали розглядати в межах теорії морфології із застосуванням структурного, функційного, когнітивного підходів (праці А.А. Залізняка, І.А. Мельчука, М.В. Перцова, О.В. Бондарка, О.С. Кубрякової, П. Метьюза, Дж. Байбі, С. Андерсона, В.О. Плунгяна та ін.). В україністиці ці проблеми також ставали об'єктом уваги як граматистів-теоретиків [Вихованець 1988; Вихованець, Городенська 2004; Загнітко 1993; Сучасна українська мова 2013; Граматичний словник 2011], так і фахівців з комп'ютерної лінгвістики [Дарчук 2008], діалектології [Гриценко 2013], зокрема й автора [Колесников 2000; 2015а; 2015б].

Мета статті, завдання. Метою статті є уточнення об'єкта, основних завдань і проблем парадигмології, зокрема тих, що пов'язані із зв'язками цього розділу морфології з іншими рівнями мовної структури.

Методи та методика дослідження. Методами дослідження є описовий, зіставний, функційний. Застосовано також прийом моделювання. Автор доводить доцільність семіотичного підходу до мовних явищ, а також мультидисциплінарності, комплексного застосування таких прийомів, як збір і аналіз матеріалу за питальником та діалектна текстографія.

Виклад основного матеріалу. Розуміючи морфологічну парадигму як множину словоформ з однаковим лексичним (= із спільною основою) і різними граматичними значеннями (= з різними флек-

сіями), яку представляють графічно як таблицю з кількома входами: рядки і колонки цієї таблиці містять назви грамем, а в її клітинках фігурують флексії (або словоформи), що виражають відповідні комбінації грамем [Плунгян 2003, с. 116], В.О. Плунгян визначає *основні завдання парадигмології* чи «*теорії парадигм*» (морфологічних – *А.К.*). Він уважає, що до таких завдань (розв'язаних на сьогодні з різною повнотою) можна віднести: 1) Виявлення «*класів еквівалентності*» у межах усіх парадигм певної мови, тобто парадигм, які мають однакову структуру (однаковий набір клітинок з однаковими назвами) і однакове формальне наповнення. 2) Опис і класифікація так званих «*дефектів парадигм*» – «аномальних» порожніх клітинок у складі парадигми. Відсутність форм у дефектних парадигмах трактується саме як аномальне явище, а не як свідчення належності цієї лексеми до іншого граматичного розряду (граматичний розряд закріплює лише гіпотетичні очікування щодо набору словоформ певної лексеми; реальна картина обов'язково має бути доповнена інформацією про дефекти парадигми). Типологія таких дефектів (а їхня поява у багатьох відношеннях не випадкова) – особлива галузь досліджень, поки також майже не розпрацьована. 3) Опис *закономірностей*, що *пов'язують різні словоформи в парадигмі*, а також опис *еволюції* і діахронічної перебудови *парадигм*: які форми в парадигмі є вихідними; чи існують «більш важливі» і «менш важливі» форми; чому виникають і зникають нерегулярні форми, збільшується чи зменшується кількість словозмінних типів і їхня продуктивність тощо [Плунгян 2003, с. 118–120].

Прокоментуємо і доповнимо ці завдання, зокрема щодо стану їх розв'язання в україністиці. У вирішенні першого з них (виявлення *класів еквівалентності*) сучасне мовознавство має певні успіхи, але переважно у плані дослідження формальної сторони структури парадигм – в описі так званих *словозмінних класів / типів* – типів відмінювання і дієвідмінювання флективних мов. Така *типологія морфологічних парадигм* має різні рівні узагальнення і різний ступінь урахування формальних показників граматичних форм у парадигмі (флексій, наголосу, морфонологічних явищ). Наприклад, найвищий рівень узагальнення становить характеристика словозміни іменних частин мови як відміни, а дієслів – як дієвідміни; нижче знаходиться поділ іменників за словозмінними ознаками на 4 типи відміни та групи за твердістю / м'якістю основ; менше абстрагування – у поділі іменників на 8 типів відміни (до 4-ох відмін додаються незмінювані, множинні, субстантиви ад'єктивної відміни та різновідмінювані) і найконкретнішим, таким, що відповідає об'єктивній дійсності, є виділення 689 типів парадигм іменників (лише загальних назв нескладеної, переважно простої словотвірної структури!) у граматичному словнику української мови [Граматичний словник 2011]. У відзначеному словнику, зокрема його електронній версії (http://www.mova.info/grmasl.aspx), подано відомості про тип парадигми кожного відмінюваного / дієвідмінюваного слова реєстру словника та зразок словозміни за цим типом парадигми. У його реєстрі містяться близько 140 000 слів. Для відмінюваних / дієвідмінюваних слів встановлено 1088 типів парадигм (які узагальнюють усі парадигми словозміни в українській мові): 689 – для іменників, 280 – для дієслів, 25 – для прикметників, 39 – для числівників та 55 – для займенників. Тип парадигми описує буквено-цифровий код; коди типів парадигм та їхні зразки вміщені у таблицях окремо для кожної частини мови (туди включено й унікальні парадигми); окремі характеристики типів парадигм: флексійні набори, схеми наголошування та зміни в основах слів – також зібрані у таблицях; реєстрові слова та зразки парадигм подані в орфографічному записі. Але сказати, що навіть у цьому словнику, за його численних переваг, розв'язані усі питання відбиття формального боку морфологічних парадигм сучасної української мови – не можна.

Щодо стану дослідження семантичної сторони структури парадигм та її співвідношення з формальною, досягнень у лінгвістики порівняно менше. Структурна еквівалентність парадигм описується за допомогою понять *парадигматична схема* та *граматичний розряд* (множина слів з однаковою парадигматичною схемою). Наприклад, до різних граматичних розрядів в українській мові належать перехідні та неперехідні дієслова (другі не мають форм пасивного стану чи, за іншою концепцією, знаходяться поза становим протиставленням), дієслова доконаного і недоконаного виду (перші не мають форм теперішнього часу), якісні, з одного боку, та відносні (і присвійні), з іншого боку, прикметники (останні, на відміну від якісних, не мають форм ступенів порівняння) тощо.

Стосовно опису і класифікації так званих «*дефектів парадигм*», а ми вважаємо, що це завдання теорії парадигм слід розширити до *опису і класифікації неповних парадигм як білатеральних структур*, тут і досі більше запитань, ніж відповідей: наявні чи відсутні корелятивні форми числа (і які саме?) у слів типу *нудьга, казна, тріска* (риба)*, молоко, вершки, дітлахи, оченята, зубенята* тощо?; чи є обмеження для форми 1 ос. одн. теп. часу дієслова *дудіти – дуджу* (як *сиджу, гляджу*)?; наскільки нормативні (з огляду на мовну практику) форми 3 ос. множ. майб. часу атематичних дієслів типу *відповідять, розповідять*, чи коректніше виражати це значення за допомогою «сурогатних форм» на зразок *відповідатимуть, будуть відповідати*, а також наскільки нормативні в цих дієслів форми наказ. способу 2 ос. одн. (*відповіж*), 1 ос. множ. (*відповіжмо*), 2 ос. множ. (*відповіжте*)?; чи є Кл.в. у назв неістот (*столе, парто, соле, тім'я*)? та ін. Щоб відповісти на питання щодо конкретних форм та парадигм (а ці питання неоднаково вирішуються навіть у сучасних лексикографічних системах, пор. http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/ та http://www.mova.info/grmasl.aspx), слід визначитися з низкою теоретичних понять і проблем парадигмології, обґрунтувати підходи до їх розв'язання. Але і тут постає безліч питань, що поки також не мають однозначних

відповідей, систематизованих і мотивованих пояснень: чому ту або ту форму / форми чи цілі підпарадигми у складі парадигм можна вважати ненормативними, забороненими?; такі форми дійсно відсутні чи трапляються спорадично (вони лакунарні чи небажані), чи їх можна змоделювати?; чи має відсутність форми дефектної парадигми обов'язково сприйматися як аномальне явище?; які критерії аномальності дефектних парадигм?; чим спричинена така відсутність / небажаність / ненормативність форм (формальними обмеженнями, чи семантичною структурою парадигми, взаємодією граматичних категорій між собою і з лексико-граматичними розрядами)?; неповнота парадигм стосується їхньої семантичної структури чи лише формальної?; які бувають типи диспропорцій між планом значення і планом вираження у структурі парадигм?; неповнота парадигм, їхня некомплектність, дефектність, лакунарність є ідентичними чи відмінними поняттями, тоді у чому різниця між ними?; яке наповнення і співвідношення понять «нульова морфема» / формант, «нульова форма», «нульова парадигма» і чи є в них сенс? тощо. На нашу думку, вірогідні відповіді на поставлені питання забезпечить саме пошук закономірностей співвідношення плану значень і плану форм у структурі парадигм граматичних категорій, частин мови та конкретних слів як прояв семіотичного підходу до мови.

До опису дефектів парадигм дотична і дескрипція інших особливостей їхньої структури, що відчуваються як у певному сенсі аномальні відхилення від еталона. Важливу роль серед них відіграє системна або оказіональна, нерегулярна омонімія грамем у парадигмі (коли збігаються клітинки), часто описувана за допомогою поняття синкретизму. Наприклад, такий синкретизм / омонімію морфологічних форм спостережено у парадигмі іменників ІІІ відміни типу *ніч, піч*, у якій збігаються форми Р.в. одн., Д.в. одн., М.в. одн. (стосовно лише синтетичного показника), Н.в. множ., Зн.в. множ., Кл.в. множ.

Проблемним у плані дефектності парадигм, на думку В.О. Плунгяна, є і питання так званих «*неповних*» грамем. Неповним він називає відмінок, морфологічні показники якого є лише у дуже невеликої кількості словоформ; в інших випадках показники відповідної семантичної ролі збігаються з показником якогось іншого відмінка. Прикладом неповного відмінка є російський локатив (або «другий місцевий» відмінок), що виділяється в формах однини у невеликої групи лексем традиційних ІІ (пор. *в саду* vs. *о саде*) і ІІІ відміни (пор. *в крови* vs. *о крови*); в інших випадках вираження просторової локалізації збігається з вираженням усіх інших функцій, кодованих місцевим відмінком російської мови [Плунгян 2003, с. 118–120].

В українській мові місцевий відмінок також представлений різними формами (і грамемами?), як відзначено у граматичному словнику української мови [Граматичний словник 2011, с. 590], – «двома відмінками М1 та М2» відповідно до наборів флексій, що спостерігаються з групою прийменників *в/у, на, при, по* (не в просторовому значенні) (*на столі, на столові; на браті на братові; у вікні*) і окремо з прийменником *по* в просторовому значенні (*по столу, по столі; по брату; по вікну*), необхідність розрізнення яких виникла при визначенні флексійного набору майже виключно іменників чоловічого та середнього роду (для іменників жіночого роду ці відмінності є винятком).

Але, на нашу думку, питання дефектності та неповноти парадигм ширше. Воно охоплює і випадки, коли є декілька граматичних форм для вияву одного граматичного значення (із зазначенням – а воно потребує зазначення – у семантичній чи формальній частині таблиці характеру їхньої варіативності / паралелізму – вільне, аломорфічне чи інше варіювання), або існує декілька граматичних значень у межах традиційно виділюваної однієї грамеми (місцевих відмінків в українській мові два чи лише один?). Тут постають і питання деталізації у таблицях парадигм системи граматичних значень за ступенем абстракції (М.в. / просторовий і непросторовий М.в.; Р.в. / об'єктний і атрибутивний Р.в. тощо), а також питання ступеня і характеру нормативності (сильна, слабка норма тощо) граматичних форм (скажімо, чи однаково властиві у різних формах чи стилях української мови морфологічні відмінкові форми на *-ові* назвам істот та осіб типу *братові, батькові, котові*, з одного боку, та неістот типу *стільцеві, домові*, з іншого?), зокрема стосовно нефлективних показників. Щодо останнього у граматичному словнику української мови [Граматичний словник 2011, с. 590] зазначено, що наголошування форм кличного відмінка однини залишається в україністиці проблемним питанням, тому в словнику подається «один з можливих варіантів» наголошування таких словоформ. Стосовно таких випадків на тлі наявності варіантів форм чи значень, їхньої надлишковості, відсутність, нереалізованість якоїсь із співвідносних форм / значень може сприйматися як дефектність чи неповнота мовної реалізації парадигми або відбиття парадигми в науковому описі.

Окремим різновидом із спектру питань про дефектність і неповноту парадигм є інтерпретація парадигмологією випадків функціонування залишків архаїчних граматичних форм, значень і грамем. Скажімо, чи є повноцінною грамемою часу сучасної української літературної мови давноминулий час?; який статус у парадигмології сучасної української мови (літературної, діалектної, загальнонародної) мають рудименти двоїни? тощо. У плані вирішення питання про парадигматичний статус залишків двоїни, дуже позитивною, на нашу думку, і необхідною, зокрема для української ортології, інновацією стало введення укладачами граматичного словника української мови до складу відмінкової парадигми іменників додаткової грамеми числа – так званого *обмеженого числа* (limited number) у форматі підпарадигми з трьома відмінками – Н.в., Р.в. та Зн.в. [Граматичний словник 2011]. Форми обмеженого числа фіксуються в числівниково-іменникових комплексах і формально відрізняються від

інших словоформ у лексем з рухомим наголосом: *авторú – два áвтори*; *сéла – два селá*; *крашанкú – дві крáшанки*, *крашанóк – п'ять крáшанок*. У таких числівниково-іменникових комплексах нестандартною є не лише морфологічна парадигматика, а й синтагматика – вживання означень до іменників. У Н.в. та Зн.в. означення (прикметник, займенник) мають форми Р.в. або Н.в. множ.; у Р.в. – Р.в. множ. Особливістю відзначається і форма присудка з числівниково-іменниковими комплексами в реченні в ролі підмета – це може бути форма 3 ос. одн. чи множ.: *На столі стояло (стояли) дві великі (великих) чáшки/п'ять великих чáшок* (пор. *На столі стояли тільки великі чайні чашкú, кавових чашóк не було*). Зн.в. ілюструє контекст типу *на два (дві) ... менше* (*більше* і под.): *У школі стало на два вчúтелі більше* [Граматичний словник 2011, с. 590].

Парадигмологія як розділ морфології є важливим розділом мовознавства й у світлі актуальних проблем *комп'ютерної лінгвістики* (машинного перекладу, створення програм синтезування мовлення тощо). Тут так само використовують термін *парадигматичний клас*, під яким розуміють «…множину слів з однаковим характером відношень між основою вихідної форми й основами інших словоформ парадигми, а також з однаковим набором кінцевих афіксів» [Дарчук 2008, с. 61]. Парадигматичні класи працюють як різні моделі формотворення. За ними стоять певні набори реальних фонемних і морфолого-синтаксичних змін, які відбуваються у процесі формотворення. При визначенні парадигматичного класу працюють дві диференційні ознаки: флективний набір; графемні зміни (релевантні для опрацювання писемної форми мови – *А.К.*), які відбуваються у процесі словозміни. «Кожному слову, що має словозміну, приписується парадигматичний клас, для якого здійснюється розгортання парадигми за спеціальними машинними правилами, які зв'язують інформацію двох таблиць (таблиці основ з номером парадигматичного класу і таблиці змінної частини словоформ, що відповідають номеру парадигматичного класу) і приписують відповідну граматичну інформацію. Зворотна процедура, коли за словоформою треба вивести вихідну форму, передбачає інші машинні правила: текстова словоформа, синтезована із двох таблиць, одержує за відповідним кодом вихідну форму» [Дарчук 2008, с. 61]. Автоматичний словник, побудований таким чином, створюється раз і назавжди, його можна лише поповнювати новими словами, і цей процес полегшується автоматизованою процедурою присвоювання коду парадигматичного класу, за якою шляхом добору однієї-двох форм з наявних автоматично вписує у словник номер парадигматичного класу [Дарчук 2008, с. 62].

Використання парадигми як моделі наразі успішно застосовано українськими лінгвістами у практиці розробки лінгвістичних програм (у 1997 році створена система орфографічного контролю українських текстів РУТА, що нині разом із системою українсько-російського та російсько-українського машинного перекладу ПЛАЙ входить до складу українського офісу операційної системи WINDOWS), лексикографічних он-лайн проєктів (зокрема, «Словники України» Українського мовно-інформаційного фонду (http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/), «Електронного граматичного словника української літературної мови» (http://www.mova.info/grmasl.aspx).

Чимало завдань і проблемних питань парадигмології актуалізуються чи знаходять розв'язання під час вивчення *діалектів*. Саме в руслі діалектологічних досліджень вирішуються питання про динаміку парадигм у часі, зокрема про причини виникнення і зникнення нерегулярних форм у парадигмах, збільшення чи зменшення кількості словозмінних типів і їхньої продуктивності. Спостереження над сучасним станом діалектів дозволяють зафіксувати динамічні тенденції морфологічної парадигматики різних діалектів. Зокрема, такі тенденції виявлено щодо українських південнобессарабських говірок – особливого типу новожитніх степових говірок, перехідних від південно-східних до південно-західних переважно на південно-східній діалектній основі, що функціонують у полілінгвальному інтерферентному середовищі. Наприклад, для цих говірок ще з середини XX ст. відзначені тенденції до поступової редукції IV відміни (під впливом аналогії насамперед до II відміни), послаблення функцій Кл. в. (уживання форм Кл. в. лише за значної відстані між мовцями, не використання двох форм цього відмінка у близькому контексті).

Стосовно динаміки IV відміни досліджуваних говірок було відзначено, що ця відміна «... включає незначне число іменників сер. р., переважно тих, що є назвами малих віком тварин *те[и]л'а, ло[ш]а, кур[ч]а, [в']ім'а, п[л]емн'а*», система флексій яких «... виявляє виразний нахил до втрати і вирівнюється, насамперед в однині, до закінчень іменників сер. р. II відміни типу *се[и]ло, пле[и]че, в'ік[н]о*» [Дроздовський 1962, с. 141]; форми деяких відмінків одн. майже повністю чи в деяких випадках частково витіснені формами, властивими II відміні (*ло[ш]ом, ти[л']ом, коти[н']ом, соба[ч]ом*; *поро[с']ат'і – поро[с']ов'і – поро[с']у*; *[і]мен'і – ім[н']а (мн'а)*; *те[и]л'ати – ни п'ід[х]од' до ти[л']а* [Логвин 1965, с. 38; Мукан 1969, с. 195].

Цікаві спостереження щодо Кл. в., загалом підтверджені для більшості говірок і на сучасному етапі розвитку [Колесников 2015а], знаходимо у працях В.П. Дроздовського, який констатував, що дедалі частіше в південнобессарабських говірках функцію Кл. в. приймає на себе форма Н. в. одн. і «лише в середовищі людей старшого покоління та рідше середнього, а також при звертанні старших до молодших частенько ще подибуються кличні форми» в іменників чол. та жін. р. [Дроздовський 1962, с. 142] таких, як *сват, брат, кум, [д']ат'ко, [м]ато, с[в]аха, [т']ітка, [т']от'а, [ж']інка, [Л']іда, Іван, Па[ў]ло, син* і под. [Дроздовський 1961, с. 138–139]; «коли ж до когось звертаються на відстані, буквально кличуть, підкликають до себе, клична форма вживається частіше...» [Дроздовський 1962, с. 143]. Ця риса була оцінена як найтиповіша і найчислен-

ніша загальноговіркова особливість, співвідносна з рисами багатьох говорів української мови [Дроздовський 1961]. До того ж «при звертанні до співрозмовника по імені та по батькові клична форма майже зовсім відсутня», а «при поєднанні під час звертання загальної родової назви і власної видової назви (*|д'ад'ко Та|рас*) кличну форму може приймати лише перше слово; друге ж завжди зберігає в даному словосполученні форму Н. в.», напр.: *|д'ад'ку Ан|тон, |д'ад'ко Паў|ло* [Дроздовський 1962, с. 143].

Загострюються в діалектологічних студіях також питання про наявність / відсутність тих чи тих форм у системі. Під час дослідження говірки, а саме говірка як основна і мінімальна одиниця діалектного членування «принципово рівнозначна мові» піддається безпосередньому спостереженню та опису, відкидаємо широко використовувану для літературної мови тактику моделювання, припущення форм, оскільки в діалектології (на відміну від літературного стандарту) дослідник не може брати на себе функцію нормувальника, покладаючись на власне мовне чуття, – носіями норми є лише діалектоносії. Тому для того, аби зафіксувати форму (чи її відсутність), внести (чи не вносити) її до складу парадигми, маємо отримати несуперечливу інформацію про неї (для фактів наявності форм – почути її) від мовців. Саме аналіз діалектної морфології змусив нас активно використовувати у сфері граматики (в лексикології і перекладознавстві закріплений в іншому значенні) термін *лакуна*, *лакунарна* (замість *відсутня*) форма, *лакунарна* (замість *неповна*) парадигма.

Прийом моделювання разом із зіставним методом дозволив зіставити щодо прояву мовної (не лише парадигматичної) лакунарності наддіалектну інваріантну модель-матрицю – НІММ (в основі якої – модель літературного стандарту) і досліджуваний діалект, конкретну говірку.

Модель співвідношення *неповнота в НІММ – повнота в українських південнобессарабських говірках* була спостережена і раніше [Делюсто 2010; Дроздовський 1961; Мукан 1960]. В.П. Дроздовський, А.М. Мукан зауважували як «цікаві» «характерні особливості» південнобессарабських українських говірок «послідовне відмінювання іменників сер. р. іншомовного походження» типу *к'і|но*, *|рад'іо* (*-іво*), *к'і|ло*, *де^{и}|по* [Дроздовський 1962, с. 146], а також окремих іменників на *-і*, *-е*, що іноді змінюють свою будову і відмінюються як іменники чол. чи жін. р.: *мак|с'ій*, *мак|с'йа*, *со|ша* (*шосе*), та абревіатур (*с'іл'|по, заўк|луба*) [Мукан 1960, с. 165]. А «набування форм мн. іменниками…, що в літературній мові таких форм не мають» (*|с'іно*, *О|деса* (*А|дес*), *Ду|най*, *Дон|бас, Не^{и}ру|шай* і под.) [Дроздовський 1961, с. 144], які уживаються поряд з нормативними, названо ще й серед перших «найголовніших особливостей» у морфології [Дроздовський 1962]. Пізніше на підставі аналізу діалектних текстів говірки с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл. було уточнено, що незмінювані субстантиви на *-о* (*|рад'іво*) можуть відмінюватися за зразком ІІ відміни сер. р. на *-о*, виявляючи лакунарність Д.в. та Ор.в. одн. і непрямих відмінків множ.; однинні у моделі необчислювані іменники можуть функціонувати у формах множ. (*транспор|ти*, *|х˙ім'ійі* тощо) [Делюсто 2010].

З іншого боку, було зафіксовано й приклади реалізації моделі співвідношення *наявність явища в НІММ – лакунарність в українських південнобессарабських говірках*, що стосується словозміни, формотворення та вияву частиномовних класів. Так, А.М. Мукан відзначала: «Заслуговує на увагу відсутність протиставного сполучника *але*, в значенні якого виступає *а*» (*з|найе / а не^{и} с|каже*) «або запозичений з російської мови сполучник *но*, що вимовляється частіше як *но^{у}*, *ну^{о}* і навіть *ну*» (*ста|рий / ну шче к|репкий*); «не вживається в обстежуваних говірках прийменник *біля*» [Мукан 1960, с. 199]. В.П. Дроздовський зауважував також фактично лакунарність (нереалізованість) специфічних форм IV відміни, вияву Кл. в., форм майб. ч. складного типу *|йістимеш*, *й|тимеш* [Дроздовський 1962, с. 141, 142, 207], дієприкметникових і, особливо, дієприслівникових зворотів та їх морфологічних репрезентантів, форм на *-но*, *-то* у складі безособових речень [Дроздовський 1961, с. 140, 146] тощо.

На базі діалектних текстів підтверджено і уточнено раніше зауважені у зв'язку з лакунарністю явища, напр., жіночі прізвища на *-о* (*Кова|ленко*) та на приголосний (*Слободе|н'ук*) можуть функціонувати тільки у формі Н.в.; синтетичні форми найвищого ступеня, що є результатом додавання до простої форми компаратива префікса *най-* (*найс|тарший*), у діалектних текстах трапляються значно рідше (в окремих ідіолектах відсутні), ніж аналітичні, представлені сполукою слова *|самий* і форми звичайного ступеня прикметника (*|самий к|райн'ій*); використовується й особливий різновид аналітичного суперлатива, що є поєднанням синтетичного компаратива зі словом *|самий*, напр.: *|сама круп|н'іша, |сама б˙ід|н'іша*; числівникові займенники *с˙|т'іл'ки* (*с˙|т'і'ки, с˙|т'іко*), *с|к˙іки* (*с|к'іл'ки, с|к'іко*), що в літературній мові відмінюються як числівники (*два, три, чотири*), у діалектних текстах не змінюються, наближаючись до прислівникових. На основі діалектних текстів підтверджено низку спостережень В. П. Дроздовського, зокрема щодо активних дієприкметників і дієприслівників, а також дієслів майб. ч. недок. в., які в окремих текстах характеризують виключно аналітичні форми, що складаються з дієслова *|бути* та основного дієслова у формі інфінітива (*ше |буду рос|казуват'; |л'уди |будут' см˙|йац'·а*), а синтетичних форм типу *сміятимуться* немає [Делюсто 2010]. Але найбільший дисонанс між моделлю літературної мови і реалізацією в діалектних текстах виявлено щодо форм словозміни числівників: у літературній мові – 10 типів парадигм, а в діалектному мовленні – вони майже незмінювані [Делюсто 2010, с. 202].

Вивчаючи граматику (насамперед морфологію) українських південнобессарабських говірок і на основі свідчень переважно цього рівня здійснивши їхню класифікацію і картографування, ми не могли не зауважити явищ *лексикалізації* і *фразео-*

логізації граматичних рис, що є специфічними проявами міжрівневої взаємодії.

Безумовно, поділ мовних одиниць за структурними рівнями не означає якоїсь прірви між ними. Аксіоматичним для мовознавства є твердження, що межі між мовними рівнями умовні, нестійкі і їхні одиниці активно взаємодіють. Лексика взаємодіє з граматикою (морфологією і синтаксисом), оскільки саме у межах слова і речення реалізуються морфологічні ознаки. Фразеологічний же рівень визначається як проміжний між лексичним і синтаксичним, оскільки за формою фразеологічна одиниця завжди подібна до синтаксичної, а за значенням часто уподібнюється до лексичної, тому вже в межах визначення рівня закладена взаємодія лексики і граматики.

Лексикалізацію граматичних форм / явищ – прив'язку словозмінних типів до окремих лексем в діалектних ідіомах, закріплення граматичного явища за окремою лексемою, кількома лексемами, а не поширення її, скажімо, на весь модельований в НІММ парадигматичний тип констатуємо, напр., тоді, коли у говірці можуть не вживатися форми іменників І відміни на *-ів*, (*бабів, губів*), але є *хатів*, або можуть не використовуватися форми на *-ей* (*губей, рукей*) натомість *зубей* – факт мови у цій говірці. Таке розуміння лексикалізації співвідносне із визначенням цього терміна у ІІ значенні в енциклопедії «Українська мова»: «Обмеження в реалізації тих чи інших фонетичних, морфонологічних і морфологічних явищ певними словами (навіть окремим словом) без регулярного їх поширення на решту (більшість) однотипних у відповідному плані слів» [Українська мова 2007, с. 309].

Явище *лексикалізації* граматичних і фонетичних явищ відзначалося не лише дослідниками українських південнобессарабських говірок, і до того ж як явище системне [Дроздовський 1962; Мукан 1960], а й іншими лінгвістами, особливо тими, хто вивчав новожитні ареали. Так, укладачі «Атласу української мови» (АУМ), зокрема під час опрацювання матеріалу для ІІІ тому, не могли не зважити на це явище. Тому у вступі до ІІІ тому АУМ відзначено, що «своєрідність протікання мовних процесів у новостворених говорах … виявилась у лексикалізованому характері багатьох фонетичних і граматичних явищ (нерідко кожне слово – репрезентант фонетичного чи морфологічного рівня має індивідуальний ареал поширення)» [Атлас української мови 2001, с. 9], що саме лексикалізація відразу ж позначилась на картах атласу, послабивши порівняно з двома першими томами атласу їхню інформативність, водночас до деяких карт розширився обсяг інформації, яку містять коментарі [Атлас української мови 2001, с. 9].

Яскравим прикладом важливості врахування лексикалізації граматичних і фонетичних рис задля вірогідного відбиття результатами досліджень мовних рис відзначених новожитніх говірок є відмінності між інтерпретацією наслідків ІІ палаталізації в описових працях середини ХХ ст. і АУМ.

В.П. Дроздовський і А.М. Мукан писали, що для більшості говірок ареалу властива втрата наслідків ІІ палаталізації, але це явище має лексикалізований характер. Це загалом істинно і для сьогоднішнього стану цих говірок. Так, усунення наслідків другої палаталізації в іменників І і ІІ відміни було відзначене дослідниками як панівне (*Ол'г'і, о|чите"л'к'і, на п'і|чурк'і, на ру|к'і, Бала|них'і, ў Таган|рог'і, у |Йалпух'і*) [Мукан 1969, с. 194], особливо стосовно чергування *к // ц'* у І відміні. Зіставлення щодо вияву цього явища в І (*на но|г'і, на |р'ічк'і, у ст|р'іх'і, у Баш|таноўк'і*) і ІІ відміні чол. р. (*на |бериг'і*), сер. р. (*на моло|к'і*) уповажнило дослідників на висновок, що іменники жін. р. це явище витримують майже послідовно, іменники ж чол. і сер. р. – факультативно [Дроздовський 1961, с. 148].

Ця фонетико-морфологічна риса була інтерпретована як стійка і надзвичайно поширена і в центральних південнобессарабських говірках, і в говірках усієї Ізмаїльщини, а також Одеських приміських районів «в мові всіх поколінь і особливо часто – в мові молодшого і середнього покоління» «не традиційна говіркова особливість», а, найвірогідніше, набута українцями досліджуваних говірок після їх населення на південнобессарабських землях, адже вони були переважно представниками тих українських говірок, «де чергування *г', к', х' // з', ц', с'* є і було нормою» [Дроздовський 1961, с. 148; Дроздовський 1962, с. 147–148], як порівняно нове явище в діалектній мові ареалу [Мукан 1960, с. 79]. Окрім мовлення старожилів, чергування були зауважені в поетичному фольклорі [Дроздовський 1961, с. 148; Мукан 1969, с. 194]. Діалектологи пояснюють усунення другої палаталізації в говорах української мови, зокрема південнобессарабському, тенденцією до уодноманітнення, вирівнювання звукового складу відмінюваних форм у межах основи, впливом російської та певною мірою й молдавської мов [Дзендзелевский 1952, с. 8; Дроздовський 1961, с. 148; Матвіяс 1964, с. 76; Мукан 1969, с. 194]. Цій тенденції і тепер властива значна варіантність і лексикалізація, напр., з-поміж форм Д.в., М.в. одн. іменників І відміни у говірці с. Скриванівка Тарутинського р-ну Одеської обл. зафіксовано: *на ру|ц'і* і *на ру|к'і*, *на до|роз'і* і *на до|рог'і*, але |*дати |Вал'к'і*, *на |ж'інк'і*, *у ст|р'іх'і* тощо. За лексикалізації помічено й лексико-граматичні закономірності – форми без чергувань у назвах сіл переважають в усіх говірках (*у Ми|хайл'івк'і / у Ми|хайловк'і*, *І|ван'івк'і / І|вановк'і*, *у Мо|лог'і*). Найпомітніша в діалектному мовленні відсутність чергувань в І відміні, бо в ІІ, окрім зауваженої факультативності цієї риси, одним із засобів уникнення чергувань у Д.в., М.в. є активізація форм з альтернативними флексіями *-у*, *-ов'і* (*-ови*) (не *на |бериг'і* а *на бере|гу, на |берегов'і*) [Колесников 2015б, с. 191–192].

Водночас АУМ подає інформацію по-іншому, зокрема карта № 50 «Вирівнювання основ на [г], [к] в іменниковій парадигмі (*дорога, ялинка*)» створює враження, наче наслідки ІІ палаталізації в ареалі поширені. Це сталося тому, що наявність її перевірялася без урахування властивої говіркам лексикалізації. Знаючи про неї, треба було б суттєво розши-

рити перелік лексем для перевірки цього явища, як було зроблено пізніше [Колесников 2015а; 2015б; 2016], а одну із словоформ (*на ялинці*), за допомогою яких була зібрана інформація, варто було б замінити, оскільки ялинка – не поширена рослина у посушливому степовому ареалі побутування південнобессарабських, як і багатьох інших степових говірок, тому лексема на її позначення і не могла дати достовірних результатів перевірки прояву наслідків ІІ палаталізації, натомість на відповіді респондентів міг вплинути літературний стандарт через мовний досвід діалектоносіїв, набутий під час навчання у школі, а також через радіо, інші ЗМІ.

Індивідуальна граматична / парадигматична поведінка лексем у діалектах, словозмінна нестійкість окремих лексико-граматичних розрядів, зокрема ономастикону (навіть добре відомих у говірках топонімів), числівників (неповнота реалізації словозмінних парадигм, лакунарність у відмінюванні), текстових трансформ і неоформ – явища, добре відомі і зрозумілі діалектологам [Гриценко 2013]. Недостатнє урахування лексикалізації П.Ю. Гриценко вважає однією з причин неповноти і несистемності граматичних описів у діалектології: у них зазвичай не враховано індивідуальну та нерегулярну словозмінну поведінку багатьох слів, що змушує говорити про необхідність аналізу максимально повного корпусу лексики [Гриценко 2013, с. 10]. Та й загалом, наразі усвідомлення того, що лексичний чинник відіграє суттєву роль у побудові синтаксичних конструкцій, у конфігурації граматичних категорій і їхній мовленнєвій реалізації знаходить дедалі більше відображення в різних типах граматичних описів [Гуреев 2009, с. 230].

Вивчаючи південнобессарабські українські говірки ми зауважили, що мало не кожна морфологічна риса в них потребує перевірки на лексикалізацію – не можна автоматично переносити, те чи інше закінчення, формант загалом, на весь парадигматичний тип за зразком НІММ. Це зумовило особливості питальника, куди ми заклали максимальну кількість лексем – репрезентантів певного морфологічного явища, та інтерпретації матеріалу, отриманої за його допомогою та шляхом спостереження над мовленням діалектоносіїв, над діалектними текстами.

Закономірно, що в умовах варіантності, що властива новожитнім говіркам, активних динамічних процесів, стимульованих полігенністю говірок та інтерферентними умовами розвитку ідіомів, те чи інше діалектне морфологічне явище (морфема, формант) може виступати не лише не в кожному слові з переліку слів зіставлюваної моделі (НІММ), де це явище знаходить свій вияв, напр., в словах певного парадигматичного типу, а й не в будь-якому контексті і не в будь-якій функції та комунікативній ситуації. Усі ці явища можна схарактеризувати як контекстуальну, синтагматичну та комунікативну зумовленість прояву морфологічних рис, але вони не однакові.

Помічене нами в говірках явище закріплення звичайно архаїчних (для говірок) рис, генетичних маркерів, що поступово зникають у говірках, за певними фразеологізованими конструкціями отримало у нашому дослідженні назву *фразеологізація* граматичних явищ. Термін «фразеологізація граматичного явища» утворений за моделлю лексикалізація у ІІ значенні, але явище це, порівняно з лексикалізацією, не є таким поширеним в ареалі. Нами зафіксовано один чіткий приклад власне фразеологізації, коли маркер діалектної генези говірок буковинсько-подільського (північнобессарабського) діалектного типу – частка *най*, фіксована в середині ХХ ст. ще у вільному вжитку, зараз активно використовується мовцями деяких із цих говірок (с. Петрівка Тарутинського р-ну Одеської обл. с. Височанське Тарутинського р-ну Одеської обл.) лише у складі стійкої вигукової конструкції типу *най бог ˥милуй, най гос˥под’ ˥милуйе, най бог прос˥тит*, за переважного уживання в усіх інших контекстах інтегральної для ареалу форми *хай, не˥хай* (*хай / не˥хай спит, хай ˥робл’а на с˥войу ˥голову*). Функційна диференціація варіантів простежується й у випадку усічення стійкої синтагматичної структури (*та˥кий ˥голод ˥буў ш’о най бог…*).

Синтагматична зумовленість морфологічних форм знаходить прояв і в інших спостережених фактах. Зокрема, у *функційній зумовленості* форм, залежності прояву граматичних явищ від *комунікативної* ситуації тощо, докладніше див. [Колесников 2015б]. Усі факти такого плану засвідчують динамічні явища і те, що їхня трансформація (*май* на *мей*, ˥*чулисти* на *ви* ˥*чули*, Кл. в. на Н.в., *йі˥ден* на *о˥дин*, *най* на *хай*, *на ру˥ц’і* на *на ру˥к’і* тощо) в українських південнобессарабських говірках не завершена. Водночас, часто такі явища викликають конфлікт свідчень діалектних текстів (фіксоване невимушене мовлення діалектоносія) і програми і вони пов’язані з таким конфліктом. Їх об’єднує те, що ці риси не знаходяться на поверхні морфологічної системи – їх треба вишукувати, залучаючи міжрівневі зв’язки мовної структури. Ці риси південнобессарабських говірок не вдалося би описати, якби вони не були закладені у програму, реалізуючи ті аспекти настанови на повноту опису, що стосуються ще й згаданої вже необхідності виходу за межі ізольованої словоформи, урахування при морфологічному описі синтагматичних зв’язків, посилення уваги до синтагматики морфологічних форм під час прогнозування і здійснення польового обстеження діалектів [Гриценко 2013, с. 29–31].

Висновки. Отже, на нашу думку, парадигмологія на сучасному етапі розвитку граматики задля розв’язання визначених завдань потребує інтеграції знань з теоретичної граматики, комп’ютерної, комунікативної лінгвістики, діалектології, соціолінгвістики та інших лінгвістичних дисциплін, а також семіотики. Об’єктом її вивчення має бути визнана система парадигм конкретних ідіомів як білатеральних структур (з урахуванням взаємозв’язку системи форм і значень), у яких має бути зіставлений весь репертуар не лише словоформ, але й граматичних значень, а одним з основних прийомів дослідження парадигм має стати функційний аналіз від форм до значень і від значень до форм. Під час опису кон-

кретних комунікативних систем для внесення певної форми в парадигму обов'язковою є її фіксація в текстах; для модельованих (та оказіональних) форм має бути зазначений характер модельованості. Також мають бути враховані міжрівневі зв'язки з лексикологією, фразеологією, залежність прояву явищ парадигмології від синтагматики і комунікативної ситуації, градуальність мовної структури і граматики зокрема, а також факти синтагматичної парадигматики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови: в 3 т. Т. 3. Київ: Наукова думка, 2001. 266 с.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 255 с.
4. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна: Близько 140000 тис. слів / Відп. ред. Н.Ф. Клименко. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. 760 с.
5. Гриценко П.Е. Грамматический портрет диалекта. *Исследования по славянской диалектологии.* 2013. Вып. 16. С. 9–36.
6. Гуреев В.А. Изменение канона грамматического описания. *Горизонты современой лингвистики. Традиции и новаторство*: Сб. в честь Е.С. Кубряковой. Москва, 2009. С. 225–231.
7. Дарчук Н.П. Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання текстів). Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 351 с.
8. Делюсто М.С. Граматика говірки у світлі тексту : дис. … кандидата філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2010. 235 с.
9. Дзендзелевский И.А. Украинские говоры нижнего Поднестровья: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 661 «Языки народов СССР (украинский язык)». Одесса, 1952. 15 с.
10. Дроздовський В.П. Південнобессарабські українські говірки. *Праці X республіканської діалектологічної наради.* Київ, 1961. С. 132–155.
11. Дроздовський В.П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... кандидата філол. наук: 661 / Київський держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 1962. 473 с.
12. Загнітко А.П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії). Київ: Інститут системних досліджень освіти, 1993. 343 с.
13. Колесников А.О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл: ІРБІС, 2016. 168 с.
14. Колесников А.О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл: «СМИЛ», 2015а. 676 с.
15. Колесников А.О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю: дис. … д-ра філол. наук: 10.02.01 / Інститут укр. мови НАНУ. Київ, 2015б. 493 с.
16. Колесников А.О. Синтагматична парадигматика категорії числа морфологічно недостатніх іменників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2000. 18 с.
17. Логвин В.П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини. *Територіальні діалекти і власні назви.* Київ, 1965. С. 33–43.
18. Матвіяс І.Г. Називний, родовий, давальний і місцевий відмінки однини іменників. *Українська діалектологія і ономастика.* Київ, 1964. С. 64–79.
19. Мукан А.М. Варіантність форм у деяких новостворених говорах української мови. *Українська діалектна морфологія.* Київ, 1969. С. 191–199.
20. Мукан А.М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... кандидата філол. наук: 661 / Глухівський держ. пед. ін-т. Глухів, 1960. 291 с.
21. Плунгян В.А. Общая морфология: Введение в проблематику: Учебное пособие. Изд. 2-е, исправленное. Москва: Едиториал УРСС, 2003. 384 с.
22. Сучасна українська мова. Морфологія: підручник / За ред. А.К. Мойсієнка. Київ: Знання, 2013. 524 с.
23. Українська мова. Енциклопедія. 3-є вид. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. 856 с.

REFERENCES

1. Atlas ukrainskoi movy: v 3 t. (2001) [Atlas of the Ukrainian Language in 3 t.] T. 3. Kyiv: Naukova dumka. 266 s. [in Ukrainian].
2. Vykhovanets I.R., Horodenska K.H. (2004) Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akademichna hramatyka ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language. Academic grammar of the Ukrainian language]. Kyiv: Univ. vyd-vo «Pulsary». 400 s. [in Ukrainian].
3. Vykhovanets I.R. (1988) Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti [Parts of speech in semantical and grammatical aspects]. Kyiv: Naukova dumka. 255 s. [in Ukrainian].
4. Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi literaturnoi movy (2011) [The grammar dictionary of the Ukrainian literary language]. Slovozmina: Blyzko 140 000 tys. sliv / Vidp. red. N.F. Klymenko. Kyiv: Vydavnychyi Dim Dmytra Buraho. 760 s. [in Ukrainian].

5. Gricenko P.E. (2013) Grammaticheskiy portret dialekta [The grammar profile of a dialect]. *Issledovanija po slavjanskoj dialektologii.* Vyp. 16. S. 9–36 [in Russian].

6. Gureev V.A. (2009) Izmenenie kanona grammaticheskogo opisanija [Modification of grammatical description canon]. Gorizonty sovremenoj lingvistiki. Tradicii i novatorstvo: Sb. v chest E.S. Kubryakovoy. Moskva. S. 225–231 [in Russian].

7. Darchuk N.P. (2008) Kompyuterna linhvistyka (avtomatychne opratsiuvannia tekstiv) [Computational linguistics (automatic processing of the texts)]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet». 351 s. [in Ukrainian].

8. Deliusto M.S. (2010) Hramatyka hovirky u svitli tekstu [Grammar of a dialect on the basis of the dialectal text]: dys. … kandydata filol. nauk: 10.02.01 / Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. Kyiv. 235 s. [in Ukrainian].

9. Dzendzelevskiy I.A. (1952) Ukrainskie govory nizhnego Podnestrovya [The Ukrainian dialects of the Lower Dniester]: PhD the author's abstract: 661. Odessa. 15 s. [in Russian].

10. Drozdovskyi V.P. (1961) Pivdennobessarabski ukrainski hovirky [The Ukrainian Southern-Bessarabia dialects]. *Pratsi X respublikanskoi dialektolohichnoi narady.* Kyiv. S. 132–155 [in Ukrainian].

11. Drozdovskyi V.P. (1962) Ukrainski hovirky Bessarabskoho Prymoria [The Ukrainian dialects of the Bessarabia Seaside]: dys. ... kandydata filol. nauk: 661 / Kyivskyi derzh. un-t im. T.H. Shevchenka. Kyiv. 473 s. [in Ukrainian].

12. Zahnitko A.P. (1993) Systema i struktura morfolohichnykh katehorii suchasnoi ukrainskoi movy (problemy teorii) [The system and structure of morphological categories in modern Ukrainian language (theoretical problems)]. Kyiv: Instytut systemnykh doslidzhen osvity. 343 s. [in Ukrainian].

13. Kolesnykov A.O. (2016) Atlas ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu [Atlas of the Ukrainian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers]. Izmail: IRBIS. 168 s. [in Ukrainian].

14. Kolesnykov A.O. (2015a) Morfolohiia ukrainskykh pivdennobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika [The morphology of Ukrainian South-Bessarabia dialects: origin and dynamics]. Izmail: «SMYL». 676 s. [in Ukrainian].

15. Kolesnykov A.O. (2015b) Morfolohiia ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu [The morphology of Ukrainian dialects spread between the Dniester and the Danube rivers]: dys. … d-ra filol. nauk: 10.02.01 / Instytut ukr. movy NANU. Kyiv. 493 s. [in Ukrainian].

16. Kolesnykov A.O. (2000) Syntahmatychna paradyhmatyka katehorii chysla morfolohichno nedostatnikh imennykiv [Syntagmatic paradigmatics of a category of number of morphologically defective nouns]: PhD the author's abstract: 10.02.01. Odesa. 18 s. [in Ukrainian].

17. Lohvyn V.P. (1965) Morfolohichna systema hovirok nyzhnoi pravoberezhnoi Naddnistrianshchyny [The morphological system of the Ukrainian dialects of the Lower Right-bank Dniester]. *Terytorialni dialekty i vlasni nazvy.* Kyiv. S. 33–43 [in Ukrainian].

18. Matviias I.H. (1964) Nazyvnyi, rodovyi, davalnyi i mistsevyi vidminky odnyny imennykiv [Nominative, genitive, dative and prepositional cases of singular nouns]. *Ukrainska dialektolohiia i onomastyka.* Kyiv. S. 64–79 [in Ukrainian].

19. Mukan A.M. (1969) Variantnist form u deiakykh novostvorenykh hovorakh ukrainskoi movy [Variance of forms in some new-lived dialects of the Ukrainian language]. *Ukrainska dialektna morfolohiia.* Kyiv. S. 191–199 [in Ukrainian].

20. Mukan A.M. (1960) Ukrainski naddunaiski hovirky. Fonetyko-hramatychni osoblyvosti [The Ukrainian Higher Danube dialects. Phonetic and grammatical peculiarities]: dys. ... kandydata filol. nauk : 661 / Hlukhivskyi derzh. ped. in-t. Hlukhiv. 291 s. [in Ukrainian].

21. Plungyan V.A. (2003) Obshchaya morfologiya: Vvedenie v problematiku [General Morphology: introduction to problems]: Uchebnoe posobie. Izd. 2-e, ispravlennoe. Moskva: Editorial URSS. 384 s. [in Russian].

22. Suchasna ukrainska mova (2013) [The Modern Ukrainian Language]. Morfolohiia: pidruchnyk / Za red. A.K. Moisienka. Kyiv: Znannia. 524 s. [in Ukrainian].

23. Ukrainska mova. Entsyklopediia (2007) [The Ukrainian Language. Encyclopedia]. 3-ye vyd. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M.P. Bazhana. 856 s. [in Ukrainian].

PARADIGMOLOGY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE: TASKS, PROBLEMS, INTERLEVEL RELATIONS

Abstract. The article deals with the tasks and problems of the paradigmology as a branch of morphology, which investigates morphological paradigms due to relations of this linguistic level with other ones. On the example of information of literary and dialectal forms of the Ukrainian language (e.g. the Ukrainian Southern Bessarabia dialects) the author highlightes desirability of morphological paradigms studying on the principles of multidisciplinary approach, complex application of such tools as collection and analyzing the material with the help of questionnaire and dialectal textography. It is considered that in this case we need to use semiotic approach to the morphological paradigm as bilateral structure, pay attention to imbalance between the system of meanings and forms in it. The compulsory fixation of paradigm forms in the dialectal texts of research idioms is very important (because the modelling, the suggestion about a certain form in the case of its absence in the dialectal texts basing only on the language sense of linguist can misrepresent the data about dialect, make it unreliable; the author also proposes term «lacuna paradigm» instead of traditional «defective paradigm», «incomplete paradigm»). Scientists should take into account cross analysis from the forms to the meanings and from the meanings to the forms, modelling and contrasting

the patterns of different language forms and idioms (the author establishes the facts of discrepancy between the morphological paradigms' patterns in the literary standard and in the patois in investigated dialects, in particular, the presence of paradigm form in the dialect in the case of its incompleteness in the literary model, for example, the declension of unchangeable nouns, and lacuna paradigm forms in the dialect in the case of its completeness in the literary standard, for example, the declension of numerals), paradigmology's relations with other levels, dependence of morphological paradigmatic phenomenas' realization from syntagmatic functioning and communicative situation. With regard to the latter, the author identifies in investigated dialects facts of lexicalization (in particular, consequence of the second palatalization: *на ру҆ц'і* and *на ру҆к'і*), phraseologization (the presence of particular variants *хай / най*), syntagmatic and communicative causation of morphological phenomena (for example, the functioning of vocative, some numeral (*йі҆ден* and *о҆дин*) and verb (*҆чулисти* and *ви ҆чули*) forms).

Keywords: paradigm, grammar, morphology, dialect, defectiveness, incompleteness, lacuna paradigms.

© Колесников А., 2020 р.

Андрій Колесников – доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету, Ізмаїл, Україна; https://orcid.org/0000-0002-8365-7598

Andriy Kolesnykov – Doctor of Philology, Head of the Ukrainian Language and Literature Department, Izmail State University of Humanities, Izmail, Ukraine; https://orcid.org/0000-0002-8365-7598